

МИХАЙЛИК О. Г.,

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності

(Міжрегіональна Академія
управління персоналом)

УДК 343.85

НАСИЛЬСТВО В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ЯК ЦІЛІСНИЙ КОМПЛЕКСНИЙ ФЕНОМЕН ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розкрито проблему насильства в місцях несвободи як цілісного комплексного феномена. Доведено, що насильство в місцях несвободи становить підвищену суспільну небезпеку. Саме його прояви посягають не тільки на правосуддя, діяльність адміністрації установ виконання покарань, а головним чином воно посягає на найвищі соціальні цінності – людину, її життя і здоров'я, недоторканність і безпеку.

***Ключові слова:** насильство, місця несвободи, суспільна небезпека, адміністрація, виправна колонія, засуджений, персонал.*

В статье раскрыта проблема насилия в местах несвободы как целостного комплексного феномена. Доказано, что насилие в местах несвободы несет в себе повышенную общественную опасность. Именно его проявления посягают не только на правосудие, деятельность администрации учреждений исполнения наказаний, а главным образом оно посягает на наивысшие социальные ценности – человека, его жизнь и здоровье, неприкосновенность и безопасность.

***Ключевые слова:** насилие, места несвободы, общественная опасность, администрация, исправительная колония, осужденный, персонал.*

The article reveals the problem of violence in places of non-freedom as an integral complex phenomenon. It is proved that a violence in places of non-freedom has increased social danger. It is his manifestations that infringe not only on justice, the activities of the administration of penitentiary institutions, and most importantly, it infringes on the highest social values – human being, his life and health, inviolability and security.

***Key words:** violence, places of non-freedom, social danger, administration, correctional colony, convict, personnel.*

Вступ. Насильство у місцях несвободи являє собою складну кримінально-правову та кримінологічну проблему не тільки для адміністрації установ виконання покарань, але і для усього суспільства. Насильство, що вчиняється в місцях несвободи порівняно засуджених, ув'язнених і персоналу, свідчить про наявність серйозних недоліків і суперечностей у діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України.

Водночас варто наголосити, що окремі об'єктивні прояви вчинення в місцях несвободи засудженими нового злочину, зокрема напад на працівника виправної колонії з метою вчинення втечі, тероризування засуджених із метою отримати неправомірної вигоди, посягання на життя і здоров'я шляхом сексуального домагання за своєю сутністю є актами

насильства. За визначенням, наданим у тлумачному словнику, насильством є застосування фізичної сили до когось-небудь; застосування сили для досягнення чогось-небудь; примусовий вплив на когось, щось [1, с. 735].

Таки чином, розглядаючи насильство в місцях несвободи як цілісний комплексний феномен, ми підтримуємо позицію зарубіжних вчених, які вважають, що з методологічних позицій ця проблема може також розглядатися як система логічно узгоджених, послідовних, ієрархічно упорядкованих питань, де одні передують іншим і визначають їх зміст. Крім того, на думку зарубіжних вчених Б.А. Аканова, Н.А. Карамзіна, проблема, навіть якщо вона вирішена, продовжує наукове життя, породжуючи нові проблеми [2, с. 17].

Важливим, на нашу думку, є саме дослідження насильства в місцях несвободи, яке ґрунтується не стільки на кримінальній статистиці, скільки на вивченні об'єктивної дійсності, безпосереднього спостереження, опитуванні та анкетуванні респондентів, моніторингу Уповноваженого з прав людини, визначення його латентності у виправних колоніях Міністерства юстиції України.

Такий підхід дає нам змогу подивитися на проблему насильства в місцях несвободи і на його кінцевий продукт – особу, яка його вчиняє, оцінити різні сторони її поведінки у виправній колонії, зокрема суспільну свідомість і психологію, соціальну самоорганізацію, комунікативну та нормативну сфери дотримання норм і правил, визначених адміністрацією установи виконання покарань.

Важливо також звернути увагу на те, що насильство в місцях несвободи становить підвищену суспільну небезпеку. Саме його прояви посягають не тільки на правосуддя, діяльність адміністрації установ виконання покарань, а головним чином воно посягає на найвищі соціальні цінності – людину, її життя й здоров'я, недоторканність і безпеку.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення проблеми насильства в місцях несвободи як цілісного комплексного феномена.

Не порушуючи хронологію дослідження, ми поставили перед собою завдання на основі вітчизняних праць у цій сфері дослідити проблему насильства у місцях несвободи як цілісного комплексного феномена. Тому ми спиралися на основні наукові доробки з цього напрямку, основними з яких є праці І.Г. Богатирьова, І.В. Боднара, В.Б. Васильця, О.В. Ведмідського, О.М. Джужі, З.В. Журавської, О.Г. Колба, В.Я. Конопельського, І.М. Копотуна, В.В. Лопухи, С.Ю. Лукашевича, О.О. Некрасова, В.А. Носенка, В.Г. Павлова, Е.Г. Стоматова, А.В. Ткаченка, В.В. Шаблістого, Л.Г. Якименко та ін.

Результати дослідження. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», на Державну кримінально-виконавчу службу України покладається завдання щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань [3]. Це завдання набуває особливої актуальності в умовах реалізації Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015) [4], Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015) [5] та Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р) [6].

До речі, як зазначає вітчизняний вчений М.С. Пузирьов, саме зміст цієї Концепції орієнтовано на підвищення рівня формальних і практичних каналів комунікації між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами, наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу, подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими [7, с. 8].

Загалом варто зазначити, що насильство в установах виконання покарань має підвищену суспільну небезпеку, оскільки його вчинення здійснюється під час виконання покарання в умовах ізоляції засуджених, посиленого контролю і нагляду за ними. Таким чином,

доходимо висновку, що засуджені особи, які вчиняють новий злочин у місцях несвободи із застосуванням насильства, повністю ігнорують кримінально-правові заборони, діють умисно і бажають настання суспільно небезпечних наслідків.

Серед теоретичних та практичних проблем насильства в установах виконання покарань ми виділяємо такі:

група злочинів, вчинених засудженими в місцях несвободи, зокрема злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України), дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України), втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України) [8];

- 1) тероризування засуджених в установі виконання покарань;
- 2) напад на адміністрацію установи виконання покарань;
- 3) прояви сексуального насильства серед засуджених;
- 4) погроза насильством як прояв психічного впливу тощо.

Дослідження злочинності в місцях несвободи та контроль за нею з боку Міністерства юстиції України показує, що впродовж тривалого часу вона має тенденцію певного коливання. Так, за даними дослідження вітчизняного вченого А.І. Богатирьова, стосовно злочинності в місцях несвободи протягом 2009–2010 рр. спостерігається зменшення кількості злочинів з 422 до 404, а у період із 2011 р. по 2012 р. включно абсолютний показник рівня злочинності серед засуджених зріс з 465 до 576 відповідно.

Однак у подальшому в динамічності коливання настало незначне зменшення абсолютної кількості злочинів, вчинених засудженими у місцях несвободи з 324 у 2013 р. до 298 у 2014 р. Протягом наступних років динамічність коливання була пов'язана з незначним збільшенням абсолютної кількості злочинів, вчинених засудженими у місцях несвободи, з 302 у 2015 р. до 314 у 2018 р. [9, с. 126].

Крім того, невизначеність знань про насильство в установах виконання покарань є свідченням наявної неузгодженості у кримінальному та кримінально-виконавчому праві та протиріччя між наявною проблемою у виправних колоніях, її прихованою латентністю та відсутністю потужних кримінологічних досліджень із цієї проблематики.

У процесі дослідження ми встановили, що адміністрація установ виконання покарань постійно стикається з двома основними проблемами: зростання насильства у його різних проявах та зниження рівня його запобігання. Нині більшість вітчизняних і зарубіжних вчених (А.П. Закалюк [10, с. 73], О.М. Джу́жа [11, с. 87], Б.М. Головін [12, с. 8], А.Є. Жалінський [13, с. 101–102], С.С. Овчинський [14, с. 33] та ін.) говорять про насильство як про типову характеристику насильницьких злочинів із корисливою мотивацією. Зокрема, на думку вітчизняного кримінолога О.М. Гуміна, насильство – передумова виникнення кримінально-безпорядку і соціальної кризи, яку він породжує [15, с. 5].

З огляду на такий підхід вітчизняних і зарубіжних вчених ми у нашому дослідженні насильства в місцях несвободи як цілісного комплексного феномена розглядаємо це суспільно небезпечне явище в контексті кримінального та кримінально-виконавчого права, кримінології, психології та соціології, оскільки забезпечення безпеки засудженого і персоналу виправної колонії є обов'язком адміністрації установи виконання покарань.

Крім того, ст. 10 КВК України визначає, що у разі виникнення небезпеки життя і здоров'я засуджених, які відбувають покарання у вигляді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань із проханням про забезпечення особистої безпеки [16].

У цьому разі посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого. При цьому засуджені, як правило, факт насильства з боку засуджених і персоналу місць несвободи заперечують через побоювання повторної агресії.

Разом із тим під час здійснення моніторингових візитів учасники моніторингу у 2015 р. встановили обставини, що можуть свідчити про наявність таких фактів. Так, під час візиту

до Ольшанської виправної колонії (№ 53) було виявлено засудженого П., який пояснив, що 06.09.2015 р. він впав зі сходів та отримав перелом лівої руки. До медичної частини засуджений П. звернувся лише 07.09.2015 р., де йому було накладено гіпс. При цьому персонал установи намагався приховати зазначену подію, пояснюючи її особистою необережністю вказаного засудженого.

Моніторинговою групою було вжито заходів щодо проведення медичного огляду цієї особи та фіксації у неї тілесних ушкоджень. За цим фактом до прокуратури Миколаївської області було направлено лист для вжиття заходів реагування.

Схожа ситуація мала місце під час здійснення моніторингового візиту до Кіровоградської установи виконання покарань (№ 14), в камері-палаті медичної частини якої було виявлено засудженого К. із тілесними ушкодженнями, а саме: забій м'яких тканин голови, периробітальна гематома праворуч із крововиливом у праве око, забій м'яких тканин грудної клітини праворуч, садна обох ліктьових та обох колінних суглобів.

Незважаючи на наявність зазначених ушкоджень, у медичній документації установи, в тому числі медичній картці амбулаторного хворого та медичній картці стаціонарного хворого, такий факт зафіксовано не було. При цьому в установі не змогли документально підтвердити інформацію про повідомлення органів прокуратури за фактом вказаної надзвичайної події. На вимогу учасників моніторингового візиту засуджений К. був оглянутий медичними працівниками.

Варто зазначити, що такі дії адміністрації Кіровоградської установи виконання покарань (№ 14) можуть свідчити про порушення національного та міжнародного законодавства щодо забезпечення ефективного розслідування фактів катування та неналежного поводження [17, с. 5].

А тому саме діяльність установ виконання покарань вимагає від її адміністрації принципово нового підходу до запобігання випадкам насильства як щодо засуджених, так і персоналу. При цьому доктринальним є рівень кількісних і якісних показників насильства в місцях несвободи.

Отже, по суті, безпека засудженого в місцях несвободи може виступати головним об'єктом кримінально-правової охорони, а насильство, яке вчиняється стосовно засуджених і персоналу місць несвободи, варто розглядати як вчинення насильницького злочину, тим паче, що воно має багато спільних кримінологічних рис із традиційними насильницькими злочинами (вбивство, нанесення тілесних ушкоджень, сексуальне насильство, які, зрештою, спричиняють школу здоров'ю засудженого або працівнику установи виконання покарань).

Водночас невизначеність поняття насильства в установах виконання покарань не дасть змоги пізнати його сутність, розкрити зміст, встановити істотні форми і способи вияву, закономірності детермінації, що загалом негативно впливає на стан, рівень та тенденції злочинності в місцях несвободи Міністерства юстиції України.

Вищевикладене свідчить про складність дослідженої проблеми, її неоднозначне сприйняття кримінологічною та кримінально-виконавчою наукою, гостру необхідність теоретичного і практичного аналізу й емпіричного вивчення з метою надати адміністрації установ виконання покарань Міністерства юстиції України методичні рекомендації щодо запобігання насильству в місцях несвободи.

Важливо зазначити, що комплексного кримінально-правового та кримінологічного дослідження насильства в установах виконання покарань за роки незалежності країни вітчизняними вченими не проводилося. Хоча ця проблема має видову специфіку тому, що вчиняється насильство у кримінально-виконавчих установах закритого типу, де засуджений щохвилини перебуває під наглядом персоналу місць несвободи, своєрідну генезу розвитку, соціальні, кримінологічні та психологічні закономірності відтворення.

Тому насильство в місцях несвободи виступає як цілісний комплексний феномен, має свої власні закономірності існування, розвитку і відтворення, а тому його вивчення суперечить реальному насильству у місцях несвободи, його прихованості та відсутності про нього істинних кримінологічних знань.

Головною внутрішньою властивістю злочинів, вчинених у місцях несвободи із застосуванням насильства, є їх надзвичайна суспільна небезпека, тобто об'єктивна властивість описаного у кримінальному законі діяння (дії чи бездіяльності) створювати загрозу або заподіювати шкоду об'єктам кримінально-правової охорони [18, с. 63].

Важливо також звернути увагу на той факт, що криміногенний склад засуджених призводить до вчинення з їх боку насильства не тільки до самих засуджених, але і персоналу установ виконання покарань, збільшення кількості засуджених негативної спрямованості, які приховано або відкрито протидіють персоналу установ виконання покарань, що негативно позначається на кримінологічному стані функціонування кримінально-виконавчої системи України.

Водночас такі дії засуджених ускладнюють сам процес виконання та відбування ними покарання, порушуються принципи невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, не досягається мета покарання та кримінально-виконавчого законодавства.

Зазначені обставини вимагають не тільки від практиків запобігати вчиненню насильства в місцях несвободи, вони також пропонують вітчизняним вченим запропонувати практиці ефективні заходи його запобігання шляхом удосконалення кримінально-правових, кримінально-виконавчих та кримінологічних засад.

Проведені вітчизняними вченими останніми роками дослідження злочинності серед засуджених в установах виконання покарань показали, що вжиті заходи та профілактичні дії з боку Державної кримінально-виконавчої служби України неповною мірою відповідають криміногенній та кримінальній ситуації, що виникла у зазначених установах, і тому не можуть привести до суттєвого зменшення вчинення серед засуджених до позбавлення волі насильницьких злочинів.

Враховуючи, що проблема насильства у місцях несвободи як цілісний комплексний феномен розкрита мало на доктринальному кримінологічному рівні, неповною мірою розроблена методика протидії насильству серед засуджених і персоналу місць несвободи призводить до труднощів і суперечностей у формуванні окремих заходів запобігання цьому суспільно небезпечному явищу.

Це, своєю чергою, знижує не тільки наукову, а і практичну цінність удосконалення чинного законодавства у цій сфері, ускладнює розробку та впровадження у практичну діяльність установ виконання покарань Міністерства юстиції України методичних рекомендацій щодо запобігання насильству у виправних колоніях.

Висновки. Таким чином, вчинення засудженими нового злочину в місцях несвободи із застосуванням насильства передбачає його обов'язкову реєстрацію в Єдиному реєстрі досудових розслідувань і характеризується тим, що, з одного боку, є частиною рецидивної злочинності, яка пов'язана з повторним або систематичним вчиненням засудженими таких злочинів, а з іншого боку – наявністю спеціального суб'єкта злочину – засудженого.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
2. Аканов Б.А., Карамзин Н.А. Основы научных исследований / под ред. В.М. Мулдаметова. Алма-Ата : Мектен, 1989. 136 с.
3. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-15. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.
4. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 19.12.2017).
5. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 19.12.2017).

6. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 19.12.2017).
7. Пузирьов М.С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
9. Богатирьов А.І. Стан злочинності серед засуджених у місцях несвободи. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Одеса, 30 листопада 2018 р. Одеса : ОДУВС, 2018. С. 125–127.
10. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
11. Курс кримінології. Особлива частина: підручник : у 2 кн. / Корнієнко М.В., Романюк Б.В., Мельник І.М. та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.
12. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2001. 432 с.
13. Жалинский А.Э. Насильственная преступность и уголовная политика. *Советское государство и право*. 1991. № 3. С. 101–112.
14. Овчинский С.С. Преступное насилие. Преступность в городах. Москва : ИНФРА-М. 2007. 408 с.
15. Гумін О.М. Кримінально-насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 360 с.
16. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
17. Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму : доповідь за 2015 р. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2016. 200 с.
18. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Є.М. Моїсєєв, І.Р. Романенко, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ : Атіка. 2007. Т. IV. 1132 с.

